

եւ իւր ծնողաց մարմարեայ շիրմաց առջեւ կեցած՝ մինչդեռ միտքն մարդկային կենաց անցաւ որով թեման վրայ կը խորհի, սիրան իւր ծնողաց դագաղին իւր իւր վերջին «Մնացէք բարեաւ»-ը կը բռնէ, եւ հոգեւով զորացեալ կը գիմէ ի պատեհաբազմ։ Այս նուիրական վայրն եւ նկարին հիանալի բնականութիւնն ամեն անմտոյի միտքն ու սիրտը նոյն խորհրդոց կը տանի։ ... Այս օրս իւր շիրիմն ալ բարձրացած է ասոնց քով։ ...

Արուեստահանդիսին գերմանական Բաժնին մէջ յիշեալ պատկերէն զատ նշանաւոր է նաեւ նոյն Ա. ֆոն Վեռների ինքնանկար պատկերին։ Նշնպէս Պիլմարը իշխանին պատկերն, որ պատհին մէջ պալատ կանգնուած է եւ գորգերով զարդարուած։ Այս պատկերին իւրանկարը տեսնողն կը զարմանայ թէ այս զգեցացող կերպարանոց՝ բայց թափանցիկ աչքը մարդն ինչպէս աշխարհս մատի վրայ կը դարձնէ։

ՔԱՐԱՅԵՐԵԱՆ

ՊԱՏՄԱՍԿԱՆ ՆՈՐԱՎԷՊ

ԳԱՆԵՍԻՆԵԱ

ԳԼՈՒԽ Բ.

Վերջին պատերազմը։

(Շուրճիկ-Բիւրի-Վեռն)

Այս միջոցին բանակին մնացած մասն ալ հաւաք, այն դաւնոց՝ որ տարիներէ վեր ներքին Սպանիոյ մէջ կը կուռէր։ Այս գուռին ալ իւր բոլորէ բոլորովը կանգ առաւ։ Գաղղիացիք կը փախչէին կատաղութեան արտասուքն յաշտ, եւ այս հին ու անուանի գաղղիական հենճեղզօրն մերթ ընդ մերթ կը դառնար յարձակում՝ կ'ընէր ետեւէն յարձակող Սպանիացւոց եւ Անգղիացւոց վրայ։ Իրեն ընկերացող ձիաւոր թնդանօթածովոց դաւնոց ամեն յարմար դիրքը կը գործածէր գնդակներու հեղեղով թշնամին ողողելու։ Բայց ի դուր։ Կարծես բոլորդակ սպանիական անգղիական բանակին մէջ մէկ միտք կար՝ Աւելինկընէ կոմսին միտքն։ Անմասն պիտութեամբ սպանիական քառակուսին գաղղիական հենճեղզօրուն վայրերն էր յուսահատական յարձակմանց գեմ՝ կը դնէր, եւ անգղիացի վիշապադուռնոց անհատիկն քաջութեամբ անոնց վրայ կը շահատակէր։

Այսպէս երկու բանակներն անընդհատ պատերազմելով հեղեղեալ յաւաք կու գային գեպ ի Պիտառսա գետին, որ անտարաբայ Երկրորդ որոշէ ձակարդ պիտի արուէր։

Եւ իրոց այնպէս ալ եղաւ։ Այս ձակարդը թէեւ երկայն շտեւեց, բայց արեւահեղ էր եւ շատ զօհ տարաւ։ Անգղիացիք եւ Սպանիացիք դարձեալ յաղթութեան դրօշ կանգնեցին, որով քայլքայեալ գաղղիական բանակին մէկ մասն լերանց

մէջ Պայտի պաղտալայն դիմեց, միւս մասն ալ այն ամբարձիւններն՝ զոր Գաղղիացիք բռնած էին։

Միեւնոյն տեղի՝ ուր երկու շարաթ յառաւ կարաւանն յաղչտակեցաւ, Գաւեռիկա իւր յանդուգն գնդովն դարձած էր։ Ամենայն յամառութեամբ բռնած էին բարձունքն, որոնց եղբորք ծառի բնիկ կը կենային, անոնց ետեւն ալ բազմաթիւ Պատերազմողք զորւոր լծակներ բռնած՝ ծառերու բնիկ վար զլորելու համար։ Իսկ ծործորին մէջ ուր էր կառավարի, փախապանաց խառնիխառն ամբարձի հեղեղէ պէս յառաւ կը հոսէր։ Գաւեռիկեա ի սկզբան արգելք չդրաւ իրենց փախտանին։ Իւր քաջիկը պատրաստ հարցման ձեւով իւր երեսը կը նայէին։ Բայց ինքն իւր մերկ սուրը գետին ուղղած էր, եւ փախտակնոց անաղղել կը խռժէին պատալայն վրայ։ Քիչ մը հեռու անտառին մէջ Մարգրիտն գտնուեց ու քոյրն կեցած էին՝ յանն առնով մասնակից բլլալ փանդեց, քան թէ իրենց զինքնը ապահովէ ինչպէս կը բազմար Գաւեռիկեա։ Իրենց քոյիք էր նաեւ Փրանկիսկեանն՝ որ միւր դորիսի յաղթութեան լուրը բերեցին ետքը չհեռացաւ բանակէն։ Ենդերեսա ալ հոն էր. թէեւ իւր վերջերէ չէին ներքի իրեն մասնակից բլլալ պատերազմին, կ'ուզէր գէթ ականատես ըլլալ վերջին քաջութեանց, զոր կը գործէին Պատերազմողք՝ որոնց զնգէն էր տարիներէ վեր։

Ենդերեսա երկու ժամ եւ ասելի փախտակնաց խառնուր աղմուկը կը լսէր, նոյնպէս Գաղղիացւոց վերջապահ հարցաններու ձայնն, որոնք միշտ էր ջանային փախտականները պաշտպանել։ Բայց Պատերազմողք բանակին մէջ խոր լուսով իւն էր, եւ վերջապէս անհամբերութեամբ սողալով գնաց Գաւեռիկայի քով՝ հարցնելու թէ երբ պիտի սկսի բուն արուեստը։

«Աստիք մեզի բան մը չէն կրնար ընել այսուհետեւ, ըստ Գաւեռիկեա ցուցընելով անտարբերութեամբ այն ամբարձիւր անկարգ եւ խառնիխառն կը փախչէր։ Երբ պատերազմող բռնողք գայ, այն ատեն է մեր ժամանակը։»

Ուրախութեան նշան էր դուրսընացուց Ենդերեսայի գունաս գեմքն։ Հանդարտելով այս անգեկութեամբ՝ Գաւեռիկայի քով մամուլ վրայ փռուեցաւ։

Վերջապէս պիտոտային ծայրն սկսաւ սուլիւններու փայլելուն ցոնողիւր, եւ անոնց մէջ մեծ հրամանատար մը շրջապատեալ բազմութիւն զինուորներէ։ Հրապաններու ձայնն հետզհետէ կը մօտենար եւ երբեքն երբեքն լեռնական թէթեթե թէթե զանօթ մը օդը կը թնդալցնէր։ Գաւեռիկեա նշմարեց նաեւ որ հրոյ գինն ծամբէն դուրս ալ ու ձախ կողմն ալ տարածուած էր, որմէ հետեւցուց որ գաղղիական վերջապահն ոչ միայն պիտոտային՝ այլ եւ երկու կողմէն բարձունքն ալ բռնած էր, եւ եթէ այլ եւս յապաղի՝ ետ քաշուող Գաղղիացիք պիտի հանգիւղին իրեններուն։ Այն ատեն ձակարդ բարձանց վրայ պիտի ըլլար, որուն ինք զինք կարող չէր տեսնել։

Վայրկեան մ'ալ համբերեց Գաւեռիկեա, եւ ահա կանխաւոր գունդն՝ որուն մօտեցաւ կը տեսնէր, արգելէ իւր առջեւն էր։ Այն ատեն անմայն

անմուռնը սուրն վեր վերցուց եւ դարձաւ հրամայեց միանգամայն չնդդրեալին եւս երթալ եւ իրեններն աւելի ապահով տեղ մը տանիլ: Բայց չնդդրեալ զլուր ծնեց յանձն շտապել: Եւ մնաց չին: Ծար- զիցն այն հրամանն ուրիշ Պատերազմայն վեր տուաւ, որ եւս միջնակէս մեկնեցաւ:

Գաւեւիկեաւ տուր վեր վերցընելուն պէս՝ Տա- րիւրաւ որ ձեռքեր բռնեցին լծակներն՝ որ ծառերու բներու տակ հաստատուած էին, Վարդենի ազադակ մը օդը ձեղքեց երբ տեսան վարդեն՝ որ ծառերու բներ վար կը զարկն:

Ի զուր, Ահագին հեղեղէն խոյս տալ կարելի չէր. երկու կողմանէ ահագին բներ ի վայր կը խու- ժէին, իր եւ մարդ գետին կը փակէին: Կէս վայր- կներ մէջ կառուցի պողոտայն փակուած էր, եւ աւերակաց տակ գիտապատու մնացաւ. երբ մարդ եւ անասուն, սրով անհամար վիրաւորաց հեծեմանըն ու ողբն օդը կը լնուր: Նոյն միջնայն թփերու մէջէն հրացանի շանթեր կ'իջնային Գաղղեացաց վայր, որ շփոթած՝ շէնի գիտեր ուր դառնան:

Բայց եւկայն շտեւեց եւ ահա Գաւեւիկեայի մասերն անասուն ին մէջ կատարել թեան ձայն մը հըն- չեց: Սպարապետն այս ահագին կոտորածը տեսնե- լով՝ անմիջապէս առաւ եր իւր հրամանը: Օգնականն զօրավար էր դիմել յառաջ, եւ յից զայսերու վրայ- նէ հրացանամէջ գունդն սկսաւ գէպ ի վեր մազ- լել: Կառուցի պողոտայն այնպիսի տեսիլ մը կ'ընծայ- ցընէր, որ տեսնողին օտարուս կը բերէր: Պարենի եւ վիրաւորաց կառերն իրարու անցած՝ ծառերու պատնիշէն անցիկը շէնի կրնար: Նոյն միջնայն փա- խըստական հետեւակապող կու գար կը խանէր, մինչ զեւս օգնականն զօրավարն յառաջ կը վազէր քսանի գրեմին լեռանց վրայ հասնելու համար: Այս վայ- րենի խառնուրդին մէջ Պատերազմայնք ետեւէ ետեւ գնացի կ'որսակէին, եւ ժայռի կտորներ ու ծառե- րու կոճիկներ վար կը ձգէին:

Այս վիճակն երկայն չէր կրնար տեսել, եւ իրք թիւ մ'ետքը հրացաններու ձայնն եւ վայ- րենի աղաղակն իմացելով թէ զաղղեացի բաժնիք հասած են բարձունքը: Բայց հոս էր բուն գծաու- րութիւնը: Այն ուղիւ ծործոր կառուցի պողոտայն կը կտրէր կ'անցներ, որուն մէջ էր նստե գրաստու ծառան, զոր երբեմն գործածած էին Պատերազմայնք կարաւանը փակցընելու եւ անասուններու մէջ տա- նելու: Ուստի երբ Գաղղեացիք այս ուղիւ ծործո- րին մէջ կայրէ տեսնուեցան, զիմայի կողմանէ հրա- ցանի ահագին հեղեղ մը աւազա իրենց վրայ, եւ անկարելի էր յիսուն հրացանի զինացի սեպ զատի վայրէն վար իջնել: Բայց հարկ էր զիմանալ, փաստ մը վերջակապ հրացաններու ձայնն զգալական կը մտնանար:

Խաչածեւ ճամբէն թիւ մը վար զաղղեացի սպարապետն կեցաւ, եւ իւր օգնական զօրավարին բերած տեղեկութիւնները լսեց:

«Հրացանամէջք զիման գէպ ուղիւ ծործորն՝ աջ ու ձախ բարձունքն առնելու»

Հրամանը կատարուեցաւ, եւ ընտրելագոյն քաջ գունդն կցաւ յաջորդութեամբ բարձունց վրայ մտնելու իջլէն, փաստ զի բարձունքը սեպ ու ջից ըլ- լալուն՝ վեր կեցողներու հրացաններէն պաշտպա-

նուած էին, եւ զիմացի կողմը կեցող Գաղղեացիք շէնի լծողուր որ Պատերազմայնք անտառներէն դուրս ելլին եւ մինչեւ եղբրք յանդգնին յառաջ գալ:

Ռուիշ այս փոսեղը տեսնելով՝ անմիջապէս Գաւեւիկեայի լուր յղեց՝ որ շուտով օգնութեան փութայ: Գաւեւիկեա երեսուն հարգով այն կողմն սլացաւ:

Հրացանամէջք զաղղեացի գունդն երած էր արդէն բարձունքն, եւ զինացի ինչոյ զինուորաց մէկ ձանն սկսաւ արդէն վար խուժել:

«Աստուած եւ հայրենիք», գորչեց Գաւեւի- լեա իւր սուսերը ձօնացընելով, եւ կատաղաբար սլացաւ: Հրացանամէջք գնդին վրայ, որովմէ գնեւ շատ քիչէրն սեպ բարձունց գազաթն հասած էին, եւ աներեւ հատ արջու մորթով գունդներ եղբրաց վրայէն դուրս կը ցցուէին: Ահագին խառնուրդ մըն էր, սակաւի ծախսով մը հարկը ոտք խոր անգուն- զի մը թիշէ եղբրաց վրայ: Գաղղեացիք յարձակու- ներուն ցուցողին իրենց ստիկներու ծայրը, բայց ի զուր: Գաւեւիկեա իւր սրովն ստիկներու մէջն ծածրաց բացաւ եւ մաս Գաղղեացիք մէջ իւր բն- կերներն ետեւէն խուժեցին եւ անգունդին բերանն կուծի ի կուծի սկսան մաքաւի:

Ինչպիսի անխուսափելի կեպով կը գահազմե- ժէր յանգունդ: Գիմացի կողմն կեցող զաղղեական գունդն սարսափով էր զիտէր ահագին ձգնաժամն առանց օգնել կարենալու, եւ ոչ յանդգնելու խառնուրդին մէջ հրացան արձակել, սեւ բարեկամ ու թշնամի իրարու խառնուած էին:

Գաւեւիկեա յաջողեցաւ բարձունքը մտնելը Գաղղեացիներէն, բայց սակաւի միայն ժամանակը թիւ մը սպառեց: Եւ: Անդին վերի կողմանէ գաղ- զիական բանակն բաժնիքն այն միջնայն ծործորն անցած էին եւ արագընթաց կը զիմէին Գաւեւի- լեայի ետեւէն յարձակելու: Ամեն կողմանէ երկա- լթի զօտի մը շղջապատած էր զինք: Հետուէն սպա- նիական գնդերու հրացաններու ձայնը կը լսուէր, եւ այս գին այն գին հողն անոնց յարձակման թրժ բուկի ձայնը էր բերէր:

Գաւեւիկեա խառնէն լուր շուներ: Խառն կառուցի պողոտային անդիկ կողմն էր, բայց Գաւե- սիկեայի պէս չէր յանդգնէր առաւել զօրութեան վրայ յարձակել:

Գաւեւիկեա իւր գունդն բոլորաբար ժողովեց ծառերու տակ, բայց անոնցմէ՝ որ բարձունց եղբրաց վրայ հրացան կ'արձակէին:

«Ինչ որ կրնայիք» բռնել, ընկերը, ըսաւ յանդուգն առաջնորդը: Վերագործը կէս ժամն աւելի ուշադրեցին եւ պատերազմի կարող հարիւ- րաւոր Գաղղեացի սպանեցիկը: Կը լսէ մեր սպա- նիական քաջ բանակին հրացաններու ձայնն, որ զիմաստակաւ կը առաջնորդեցին: Այսուհետեւ զիմադրել չնիք կրնար: Զօրութեան առաւելու- թիւնը կը ճնշէ զմեզ, ամեն կողմանէ շուրջ փա- կեալ ենք, հարկ է որ զարենիք ծածրաց բանակն մեզի դէպ ի լեռանց մէջ: Ահէր աղջիկս ու քորոյ ձեւ մէջ եւ ետեւէս: Ողջ մնացողն Սպանիոյ յաղ- թութիւնը կը տեսնէ»

«Տագաւրս, տագաւրս, գորչեց ինչդերեսա: Ինչ, միթէ իբրեւ Գաղ շուն մ'անոնցմէ խեղդամահ ըլ-

լամ. . . Բեր Տոս, ընկեր, հրացանը թեղի օգուտ չունի այսուհետև, Այս Խաղերով մեռեալ Պատերազմող մը ձեռքէն իւրեց հրացանն եւ իբր բիր մը ուսաց վրայ նետեց:

Գաւեհիկայի տուիւնը բովանդակ գունդը քովէքով բերաւ:

«Հրացանը պատարաստ ըլլան, եւ յառաջ,»
Ամբողը գէպ ի լէրոնց կողմը շարժեցաւ, ի սկզբան հանգարտ՝ յետոյ հեռոջհեռե աւելի արագ, մինչեւ որ կատարի աղաղակաւ յարձակեցաւ: Գաղղեացւոց մէկ կարգին վրայ՝ որ ձամբան փակած էր, Հոս կարճատեւ խառնուող մ'երաւ: Գաղղեացի զորքն աւելն կողմանէ հոն դիմեց: Թանկեր խառնուող գի մէջ իրեններուն գլուխն անցած կը կուռէր Գաւեհիկաւ, ամենայն ինչ շարժանակի դիմելու աւել յերկիր կործանելով, մինչեւ որ առջեւ բացուեցաւ եւ թշնամաց կարգը ձեղքեց: Իւր փաթրիկ գունդն ետեւէն դիմեց, Գաղղեացւոց կարգին մէջ բացուած գուռն ընդարձակեցաւ, եւ ալ ու ձան տեղի տու: Գաղղեացիք թմարաստ ճառաջին:

Գաւեհիկա բուրդովը նայեցաւ: Իւր աղջիկն ու բոլորը եւ Փրանկիսկեանն՝ որ մինչեւ նայն առնի բանակին մէջ կը կենար, անմիտ մնացած էին: Բայց ինքը խառնուող ժամանակ ստիկի երկու հարուած առած էր: Հարուածին մէկը զինք կրնար շնչամտաց ընել, եթէ ինքն արագուի թշնամք իւր արդի տակը մէկ կողմը նետած չլլար: Ասով՝ միայն երեւին վրայ մըրթի գերծուած մ'առաւ եւ հարուածն ականջին քովէն անհնչաւ գնաց: Միւս հարուածն բազկին վերէն մասն էր, եւ կը զգար որ արիւնն բազկէն վար ձեռքէն վրայէն ջրմագին կը հոսեր:

Բայց իւր ցուրեղն դառնագոյն ցաւ մը քսածիցոց զինք: Ինչոքեաւս չէր կրցած գնդիկ ետեւէն գալ, եւ տուտ Գաւեհիկայն՝ որ անկողն ծառի մը յետոյ՝ հրացանաբեղով կը պաշտպաներ ինք զինք քանի որ գաղղեացի զինուորաց զեմ: Վայրկեան մ'ուզեց դարձեալ յարձակիլ իւր յանդուգն ընկերին օգնելու: Բայց ուշ էր, տեսաւ որ թշնամաց հարուածոյն տակ շնչապառ գետին տապալեցաւ:

Գաւեհիկա դարձեալ կարգի դրաւ իւր գունդը՝ որ գրեթէ հարկը հոգի էր, կուրծքը դարձեալ դարձուց թշնամոյն, ու թէ յարձակելու, այլ նեղելու եւ վերադարձին իւրաքանչիւր շարք կուտով լծող անուտ համար: Գաւեհիկան իւր գնդին առջին անցած էր անդադար հրաման տալով հրացան արձակելու, մինչ Փրանկիսկեանն ի գաղղի օգուտը իւր ծարտանուութիւնն՝ յորդորելու զինք որ երթոյ մեկին լերանց մէջ եւ վերքերը կապել տայ:

Անին վրայ մտածելու ժամանակը չէ: Ըստ Մարգիին, եւ այս բաժն ժամանակ հեռուէն աւարտող մը մտադրութիւնը գրուեց: Մտադիր դիմեց, եւ անմիջապէս քանի որ Պատերազմող փութացուց այն կողմն:

Յանկարծ Գաւեհիկա յերկիր տապալեցաւ եւ անմիջապէս ձեռքը կուրծքը տարաւ: «Զնուս, Մարիամ,» հեծեծելով՝ Փրանկիսկեանն գիւղին ինկաւ, որ եւ սարսափած բռնեց զինք:

«Ինչ կայ,» հարցուց տարտափած Հայրն:
«Ալ լնցաւ, ըստ Գաւեհիկա, ինչպէս շատ մարդ որդիքն այս տրորուս մէջ. . . Կուրծքս գնդակ մ'առի:»

Փրանկիսկեանը գլեխները քակեց եւ կուրծքին տակ փոքր ծակ մը տեսաւ, որմէ քիչ մ'աւելին կը հոսեր:

Մերձակոյ Պատարասողը հոն վաղցեցին:
«Ալ լնցաւ,» հեծեծեց Մարգիիը տկար ձայնիւ: աղջկանս քովը տարէք զիս:»

Ամբողայն քանի մը հրացանի վրայ բարձին զԳաւեհիկա, նաեւ Փրանկիսկեանը բռնեց պատգարակէն:

Գամիկա եւ Մարիամ՝ որ քիչ մ'ետեւն տարացեալ տեղ մը կը կենային, տեսն անմիջապէս այս շուն որ գէպ իրենց կու գար, Հեռուէն դռնց յանկարծ Մարիամ. «Հայր իմ, հայր իմ,» Կոտկած մը ծնաւ մտքին մէջ եւ առանց միտ դնելու հորաբոլն որ զինք կ'ուզէր արդեւուլ, փութաց անոնց առջեւ: Սիրտը չէր տաժն իրեն:

Պատգարակը փափուկ մամուլ վրայ դրուեցաւ: Մարիամ լալով հորը քով ծնկան վրայ ինկաւ:

«Հանգարեմ, Մարիամ, ըստ Գաւեհիկա. Իրեւն օրինակաւ պիտի գայ վայրկեան մը՝ երբ կարճատեւ ժամանակին հրաժեշտ պիտի տանք: Դուռն աղին զաւակ մ'եղար. հորը օրհնութիւնն առաջ նորք ըլլայ քեզի:»

«Ո՛չ Աստուած, հայր, չկայ պատասխան:»

«Ո՛չ. ստաց դիտեմ. ընկերներէս շատերն այսպէս մեռան:»

«Բայց շատ քիչ արիւն կու գայ:»

Փրանկիսկեանը Մարգիին քով ծուրը դրած էր: Գնդին մէկ մասն այս ժողովին բուրդովը բուրդուած էր եւ ըստ կ'աջօթեր, մինչդեռ հեռուէն թմարաց եւ հրացանով ձայնը շարունակ կը լսուէր:

«Մա՛ջ շուտով կու գայ, ընդհատեց վերջապէս Գաւեհիկա լուսութիւնն՝ որ շուրջը կը տիրէր: Դեռ շատ բան ունէի քեզի ըսելու. . . բայց պէտք է որ յաւիտենականութեան եւ Աստուծոյ վրայ մտածեմ:»

Ամենից հեռացան, Մարիամ ալ մէկ դի տալուեցաւ եւ Փրանկիսկեանը միայն Մարգիին քով մնաց: Պատերազմուց փորրիկ խմբեր երեսուն քայլ հեռու կողմնակի կեցած՝ անձայն կ'աջօթէին: Մերթը ընդ մերթ իր նայեին այն կողմն՝ ուր վերադարձ Մարգիին կը հանգէր եւ Փրանկիսկեանն մեղմամայն կը խօսէր հետոյ եւ կ'աջօթէր: Այնուհետեւ արտասուց իր թորեկին իրենց թուի եւ այլոս յայտնուէր վրայէն թուի մարուաց մէջ, եւ ձեռքերին կարծեւ ջրազուլութեամբ հրացաններու զգալանակը շշտփեցին, որոց վրայ յեղած էին: Վայրենի հայեցուած մ'արձակեցին Գաղղեացւոց վրայ, որ ծառերու ետեւ ապակեան էին կուռուղին պաշտպանուէր համար, բայց չէին համարակեր յառաջ երթալ:

Վերջապէս Փրանկիսկեանն ոտք ելաւ եւ տիկնանց նշան ըսաւ որ յառաջ գնաւ:

Մարիամ դարձեալ ծուրը դրաւ հորը քով:
«Ա՛ղիկ, ըստ Մարգիին քիչ մ'ետեմ, Աս-

տուեծոյ հետ հաշտուած եմ, եւ ահա ես իւր ար-
քայութիւնը կ'երթամ. բաւ անոր որ պառնահետեւ
հաշտուած եմ, Աստուծոյ մտաւորութիւնը մար-
դուն սիրտն ամեն կռիւներէ վեր կ'ամբառնայ . . .
Երբ հայրենիքն երկինքն է, եւ անոր քաղաքակից
երբ մենք ամենքս . . . Ապստոլիկ համար կուեցայ
. . . եւ իւր ազատութեան համար կը մեռնիմ . . .
կենացոյ հետ առեւտրութիւնն ալ կը վերջանայ . . .
Եւ դուն ունիս իրաւունք . . . միայն սէրը սահման
չէ ծանշար . . . Ըսէ անոր առիկայ . . . եւ եղիք
երջանիկդ :

Մարգիզը կ'ուզէր իւր ձեռքը վերցնել եւ
օրհնել, բայց ծանրութեամբ վար ինկաւ ձեռքը :
Վայրէի մը լռութիւն տրեց, որ միայն Մա-
րեմայ զգածական հեծկտանազք կը ընդհատէր : Գա-
միւնս բոլորովն գունատած էր, բայց աչքէն ար-
տասուաց կաթիլ մը չկաթեցաւ : Սեւեռեալ կը
նայէր հեռու Գաղղիացացի վայր, օրոշմէ եկած էր
մահաւան գնդակը :

Այս վայրկեանն սաստիկ շարժում մ'եղաւ :
Մէկ կողմէն յատկապէս թմրիկ երկայն ձայն մը
հնչեց, որուն յաշտուեց միահամուռ արմակեալ
հրացանաց զորանք մայրը : Ապստոլական գնդերն
անտառներու մէջ մտած էին եւ հոն կեցող Գաղ-
ղիացիք վրայ յարձակւաւ :

Մուշէ ստուերներէն պէս Պատերազմողը յա-
ռաւ կը խուժէին դէպ իրենց առաջնորդն, որպէս
զի բուն գնդին հետ միանան, եւ սաստկացած պա-
տերազմին աղաղակին մէջ Գաւեհիկեալ իւր վերջին
շունչը տուաւ :

* * *

Հառ տարի անցած էր ասոր վրայ, երկայն
ատենէ վեր Սպանիայ եւ Գաղղիայ մէջ խաղաղու-
թիւնն հաստատուած էր, եւ երկու ազգաց նախան-
ձախները թիւնն ուրիշ խաղաղ երկրի մը կը փրն-
տուէր, ուր առաջնութեան համար իրարու հետ կը
կռուէին : Տոնեա Մարիա տի Գաադիսիւյ եւ կոմս
Վեդգոր ար մայիկ իրենց հաւատարմութիւնը պա-
հած էին, զոր երբեմն այնպէս անվերջանալի դը-
ժուարութեանց մէջ իրարու խռտացած էին :

Գեղեցիկ հանգիստ մը համար օրաց բերդին
մտաւայ զիւղազաղաքին երեգեցին փառաւոր զոր-
քարուած էր : Վեդգոր կոմսն երեցցաւ. սպանիական
ազնիւ մարգարիտն իւր հայրենի գաղափայլքը տա-
նելու : Չանգալները կը հնչէին, եւ օրաց բեր-
դէն փառաւոր կառքերու շուն մը կը մտնէր երե-
գեցին, որ խիտ առ խիտ լեցուած էր : Հետաքրքրի-
նները մէջ՝ որ ամէկ կողմէն կը թափէին, կը տես-
նուէին վայրկեանի եւ դուռը ճիւղաբանաց բազմա-
թիւ մարդիկ, Պապը լեռանց գիրուցան ընակիչք,
որ երբեմն Գաւեհիկեայի առաջնորդութեան տակ
պատերազմած էին :

Խուան, որուն պաշտօնն էր այժմ՝ տան հա-
զարապետութիւն, դիտեց տեսաւ իւր հին ընկեր-
ները, եւ ուշադրութեան տակ տ'անցաւ դնաց
գիմաց վրայէն, երբ ծանցաւ զՈւրիշ՝ մօրուքն
թանկ արած, որ հին երեգեցեայն սեան յեցած էր :

Երկրորդ երկինքն եւ Գալա խռտացան ի միա-
սին, եւ խուանին մեկնելէն ետեւ Ուրիշը բազմա-

թիւ հովուաց հետ տաք վիճարարութեան մէջ էր
եկեղեցւոյ առջեւ :

Քանի մ'օր անցաւ, եւ ահա ծանապարհոր-
դաց կառք մը թրթռաւայն կը սրանար այն ծառ-
բուն վայր, որ Պիտաուայի վրայէն Պայնն էր հանէ :
Այս այն պողոտայն էր, ուր մայիկ հարիւրապետն
վերաւոր Գաղղիա փոխադրուեցաւ, այն պողոտայն՝
որուն քով Մարեմայ հայրն էր փառաւոր վերջը
տեսաւ :

Երբ երկու ծանապարհորդք՝ Վայիկ հարիւ-
րապետն եւ իւր ամուսինն, խոր խորհրդք մէջ թա-
ղուած էին : Հասան պարզ խաչի մը՝ որ Յունեա
Մարիա կանգնել տուած էր այն տեղի՝ ուր Սպանիայ
հովիւք այնպէս արուժեանք կուեցան : Արիկայ
պողոտային անվաղեան եւ վայրենադոյն մասն էր,
որ ընդհանրապէս կառուելի պողոտայի անուան ա-
մենեւին արժանի չէր :

Յանկարծ ալ ու ձախ դիէն հրացաններ հըն-
չեցին, եւ լեռանց արձագանգն այս հնչիւնը երբեք
անգամ կրնէր : Վայիկ հարիւրապետն համբուլով
որ յարահաւում մը կ'ըլլայ, անմիջապէս ատրճանաք
ձեռքն առաւ, եւ բարձրաց վրայ սպանիական դրօշ
մը տեսաւ : Մարգ մը՝ որ իրեն անմնաօթ չերեցաւ,
դրօշը կը ծածացնէր իրենց գեղոյն վրայ, մինչդեռ
անընդհատ հրացանք կ'արձակուէին :

Ոչ, բայտ, ասոնք աւաղակ չէն, ասոնք օպա-
նիական դրօշ չեն ծածացնէր, իսկ հրացաններն օդ
կ'արձակուէին, եւ ծիծաղելով արճանաք մէկ զի
գրաւ :

Եւ իրք այն մարդն՝ որ դրօշը կը ծածացնէր,
խուանն էր, քովը Ռուիկ այժարածն էր բոլորաթիւ
հին Պատերազմողք, որ իրենց անմոռաց Գաւեհի-
կային աղկկան՝ որ կը մեկնէր իրենցմէ, հայրենի
լեռանց վերջին ողջոյնը կ'որոտացնէին :

ՄԱՐԹԱՐԵՍ

ՆՈՐԱՆՈՒՐԵ

Յոռաշարդիտութիւն արձանագործական :

Միւնիստին արձանագործ մը մտերս աերու-
թենէն արտօնագիր ընդունեցաւ նոր նիւթի մ'ար-
ձան ձուլելու, որով մեծ անուշ հանեց եւ արձանա-
գործութեան մէջ յեղափոխութիւն յառաւ բերաւ :
Այս նիւթն, զոր իրեն օքսփորիդ (Oxyphorid) կ'ա-
նուանէ, այլեւայլ հողային նիւթք քիմիական բա-
ղադրութիւնն մըն է, որ չարեալէն ետեւ քարի պէս
կը կարծրանայ : Արդ այս նիւթէն ուղեւոր կաղա-
պարիւր մէջ կը թափուի արձանն, եւ շարժուն եւ
տեւ ճարտար արձանագործ մ'արձանն կը մնչքէ եւ
կը յղէ, այնուհետեւ այլեւայլ քիմիական շրեքու մէջ
կը լուայ, որպէս զի կալվանապանութեամբ պղծաւ
պատուելու ընդունակ ըլլայ : Այնուհետեւ արձանն
եքեքտական ուժական — մեքենայիկ — թթու կա-
լվանաւան բաղնիք, որ կ'ընէ, որով պղծաւապա-
կ'ըլլայ : Յայտնի է թէ որչափ երկայն բաղնիք ընէ,
նոյնչափ պղծանք թանկի կ'ըլլայ : սովորաբար մ մեզր
արձանին մ վրինմեզր թանկ արձանը պղծանք կը հազարիկ,
եւ այս համեմատութեամբ կրնայ յառաւ տարուիլ :